

УДК 94 (477) «988»: [27-047.25 : 929.731Вол](045)
DOI: <https://doi.org/10.33782/2708-4116.2026.1.416>

*Olena Dudnyk, Tetiana Kuznets**

THE ESTABLISHMENT OF CHRISTIANITY AS A STATE RELIGION BY PRINCE VOLODYMYR AS A MEANS OF ENLIGHTENMENT AND EUROPEANIZATION OF RUS

Abstract: The paper examines how the scholarly elite of the late nineteenth century interpreted the introduction of Christianity in Kyivan Rus. On the eve of the celebrations marking the 900th anniversary of the Baptism of Rus by the Kyivan prince Volodymyr Sviatoslavych, more than ten articles dedicated to this jubilee were published in 'Trudy Kievskoi Dukhovnoi Akademii' in 1886-1888. Their authors – professors and scholars of the Kyiv Theological Academy, including Mykola Petrov, Ivan Linychenko, Volodymyr Zavitnevych, Vasyl Malinin, Ivan Malyshevskiy, and Vasyl Pevnytskyi – reconstructed the life of the Kyivan prince, clarified the reasons for the Christianization of Rus, investigated the place and time of Volodymyr's baptism, examined the Byzantine influence on the cultural development of the Eastern Slavs, analyzed the internal motivations behind Volodymyr's cultural and spiritual transformation, and emphasized his role as an enlightener while evaluating the historical significance of the introduction of Christianity. Despite the somewhat rhetorical and laudatory tone in their characterization of Prince Volodymyr – largely due to the 'jubilee' context of the publications – the authors carefully employed primary sources, analyzed them critically, and formulated conclusions that largely correspond with modern scholarly assessments of the Christianization of the Old Rus state.

The analysis of the materials published in 'Trudy Kievskoi Dukhovnoi Akademii' in 1886-1888 devoted to events that had occurred nine centuries earlier made it possible to identify the aspects that attracted the greatest attention of scholars and the nature of their interpretations. In evaluating the establishment of Christianity by Prince Volodymyr in the state of Kyivan Rus, historians emphasized primarily its political and educational consequences. The causes of the Baptism were seen in the vitality of Christianity itself, which was spreading across Europe and approaching the borders of Rus, in the cultural and educational potential of Byzantium, and in the political relations between the Old Rus state and other Christian polities. The establishment of Christianity as a state religion meant entry into the European cultural sphere, since European culture had developed on the foundation of Christianity. The introduction of Christianity was interpreted as a historically conditioned event, and Volodymyr's greatness was associated with his adoption of the very foundation of European learning – Christianity – and with the manner in which he implemented it without compromising his honor and dignity. The authors were unequivocal in their understanding of the European character of the Kyivan Rus state and emphasized that Christianity became a powerful instrument of its Europeanization.

A recurring theme in the published materials was the assessment of Byzantine influence on Old Rus culture, which contributed to its elevation to the level of European Christian culture. Prince Volodymyr Sviatoslavych himself was portrayed as a far-sighted statesman who understood the demands of his time and used every opportunity to integrate Rus into the European cultural space.

Keywords: Kyivan Rus, Prince Volodymyr Sviatoslavych, Christianity, Europeanization of Rus, Christian culture, Byzantine cultural influence, Old Rus culture

* *Dudnyk Olena* – Candidate of Historical Sciences (PhD in History), Associate Professor, Associate Professor of the Department of History of Ukraine, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University (Uman, Ukraine);
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1013-1170>; e-mail: dudnyk_olena@ukr.net

Kuznets Tetiana – Doctor of Historical Sciences, Professor, Professor of the Department of History of Ukraine, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University (Uman, Ukraine);
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9282-110X>; e-mail: tetiana.kuznets@gmail.com

Олена Дудник, Тетяна Кузнець*

ОДЕРЖАВЛЕННЯ ХРИСТИЯНСТВА КНЯЗЕМ ВОЛОДИМИРОМ ЯК ЗАСІБ ПРОСВІТНИЦТВА ТА ЄВРОПЕЇЗАЦІЇ РУСІ

Анотація: У статті розглядається бачення науковою елітою кінця 19 ст. запровадження християнства у Київській Русі. Напередодні урочистостей з нагоди 900-ліття хрещення Русі київським князем Володимиром Святославовичем, у 1886-1888 роках у «Трудах КДА» було опубліковано більше десяти статей з нагоди ювілею. Їх автори – викладачі Київської духовної академії, науковці Микола Петров, Іван Лінниченко, Володимир Завітневич, Василь Малінін, Іван Малишевський, Василь Певницький – реконструювали життєвий шлях київського князя, увиразнювали причини хрещення Русі, з'ясували місце та час хрещення Володимира, писали про візантійський вплив на культурний поступ східного слов'янства, аналізували внутрішні спонукальні чинники такої культурно-духовної трансформації Володимира та возвеличували його подвиг як просвітника, оцінювали значення запровадження християнства. Попри пафосні характеристики князя Володимира, що зумовлювалось «ювілейним» приводом публікації матеріалів, їх автори ретельно залучали першоджерела, аналізували їх і формулювали висновки, що сутогосні сучасним оцінкам християнізації Давньоруської держави.

Аналіз опублікованих у «Трудах КДА» за 1886-1888 рр. матеріалів про події 900-річної давності дав можливість виділити аспекти найбільшого зацікавлення та характер їх потрактування. В оцінках утвердження князем Володимиром християнства в Київській Русі державі історики віддавали перевагу політичним і просвітницьким наслідкам. Причини хрещення вони вбачали в життєздатності самого християнства, яке поширювалось Європою та наближалось до кордонів Русі, у просвітницькому потенціалі Візантії, у політичних відносинах Давньоруської держави з іншими християнськими державами. Одержавлення християнства означало входження в європейський культурний простір, так як культура Європи виросла на ґрунті християнства. Запровадження християнства було подією історично обумовленою і велич Володимира підкреслювалась у тому, що він перейняв саму основу європейської освіченості – християнство – і здійснив це шляхетно, не принижуючи своєї честі та гідності. Автори були однозначні у розумінні європейськості Київської Русі держави та підкреслювали, що християнство стало потужним засобом її європеїзації.

Окремим рефреном в опублікованих матеріалах звучала оцінка візантійського впливу на давньоруську культуру, який сприяв піднесенню її до європейської християнської культури. Самого князя Володимира Святославовича показано як далекоглядного політика, який зрозумів веління часу і використав усі можливості для введення Русі в європейський культурний простір.

Ключові слова: Київська Русь, князь Володимир Святославович, християнство, європеїзація Русі, християнська культура, візантійський культурний вплив, давньоруська культура

* Дудник Олена Володимирівна – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії України, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини (Умань, Україна);

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1013-1170>; e-mail: dudnyk_olena@ukr.net

Кузнець Тетяна Володимирівна – доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії України, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини (Умань, Україна);

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9282-110X>; e-mail: tetiana.kuznets@gmail.com

Постановка проблеми. Державотворчі процеси в Україні, чинники їх пришвидшення чи гальмування, персоналії державотворців та їх діяльність належать до завжди актуальних тем. Звернення до них частіше у періоди трансформацій чи драматичних подій в історичному процесі. Це зумовлюється необхідністю звернення до історичного досвіду з метою пошуків аналогів векторів руху для виходу з кризових ситуацій. Адже історія українського руху має зразки досвіду цивілізаційного вибору, який виводив на новий вищий етап історичного поступу. Однією з подій, що мала цивілізаційні наслідки та справила величезний вплив на всю подальшу історію української середньовічної державності, було укорінення християнства в Київській Русі.

Оминаючи питання поетизування язичництва у 19-20 ст. і спроби «останніми часами націоналізувати цей спадок дохристиянської культури Русі»¹, підтримуємо оцінку сучасних науковців про те, що «релігійний лад, побудований на основі культу багатьох богів, перешкоджав подальшому розвитку молодій східнослов'янській державі, її інтеграції у християнське європейське співтовариство і не відповідав цивілізованим викликам. Для русів не було іншого шляху увійти сім'ю цивілізаційних народів, аніж зректися свого язичницького минулого...»². «Християнізація Русі означала входження її до європейської християнської спільноти, віднайдення нею свого місця у співдружності християнських держав. Із прийняттям нової релігії Київська держава, за тогочасними уявленнями, ніби очистилася від скверни і з некраїни стала країною»³. Європеїзувавшись, держава русів зробила свій цивілізаційний вибір і піднялася на вищий щабель розвитку.

Метою даної наукової розвідки є з'ясування, на основі публікацій у «Трудах КДА», оцінок Православною Церквою християнізації Києво-Руської держави князем Володимиром Святославовичем (879-1015 рр.).

Огляд літератури. У сучасній історіографії християнізація Русі висвітлюється як поворотний момент в історії державності та культурного розвитку. Звернення науковців до даної теми обумовлене необхідністю акцентування уваги на історичному досвіді євроінтеграції як перспективного шляху подальшого розвитку. Повну ревізію історії Володимира Великого пропонує Олександр Филипчук⁴. Оперуючи поняттям «українська середньовічна державність», життєпис київського князя Володимира комплексно викладає Дмитро Гордієнко⁵. Він оцінює діяльність Володимира як творця першої централізованої Української держави, яку він розбудував зсередини й утвердив зовні. А запровадженням християнства Володимир, за аргументованим твердженням науковця, не просто здійснив релігійну реформу, а увів Україну до кола держав християнського світу, зробив свій вибір на користь Європи.

На основі глибокого аналізу джерельної бази релігійну реформу князя Володимира висвітлив Валерій Зема⁶. Його дослідження стало підсумком нового прочитання описів

¹ Шлях з первісності у цивілізацію. Українські шати середньовіччя / НАН України, Інститут історії України. Київ, 2023. С. 243.

² Ibid. С. 244.

³ Ibid. С. 248.

⁴ Филипчук О. Забутий святий: Князь Володимир Великий між Сходом та Заходом: наукове видання. Київ, 2020. 584 с.

⁵ Гордієнко Д. Під знаком Тризуба. Володимир Великий та його держава. Київ, 2024. 320 с.

⁶ Зема В. Володимирове хрещення та агіографія: між легендою й історіографією. Український історичний журнал. 2025. № 2 (581). С. 5–25.

навернення та поминання Володимира Великого. Він висноував, що «у джерелах відмінних культурних ареалів хрещення русів трактувалось по-різному»⁷, що і знайшло відображення у його праці. Порівняння життійної літератури з історіографією Володимира покликане заповнити лакуни загадкового у діяльності давньокіївського князя.

Попри наявність сучасних оцінок Володимирових діянь, що мали далекосяжні наслідки, інтерес викликає потрактування християнізації русів істориками Православної церкви 19 ст., коли історія Русі «перетягувалась» на історію Росії. Особлива увага на події 900-річної давності була сфокусована у 1886-1888 рр. у рамках загальнодержавних урочистостей з нагоди запровадження християнства. Викладачі Київської духовної академії активізували дослідницькі зусилля і журнал «Труди Київської Духовної Академії» надав свої шпальти для публікації тематичних матеріалів. Аналіз відповідних публікацій складає уявлення про оцінку Православною церквою хрещення Русі.

Виклад основного матеріалу. Напередодні 900-річчя хрещення Русі князем Володимиром Київська Духовна Академія уклала збірник статей, присвячених пам'яті св. Володимира. Анонімний автор у «Трудах КДА» за червень 1888 р. повідомляв, що у короткий термін після остаточного рішення державно-церковного керівництва про урочисте відзначення такої ювілейної дати у поточному році, неможливо було зробити усе те, що бажано було б зробити для вшанування такої події та «прославлення просвітницького подвигу св. Володимира»⁸. Особливо жалкував автор про те, що з незалежних від КДА обставин не могло відбутися плановане нею наукове видання першоджерел про життя та діяльність св. Володимира, яке вимагало поїздок по різних місцях, додаткових коштів, а головне – значної затрати часу. Тому, відклавши свій план на майбутнє, КДА обмежилась тільки збіркою різних статей про св. Володимира, які висвітлювали різні грані життя та діяльності князя.

За криптонімом «Н.П.» був Микола Іванович Петров (1840-1921 рр.), випускник Київської духовної академії, який з 1870 р. працював в академії і як церковний історик, етнограф, літературознавець, археолог і мистецтвознавець був членом понад 40 товариств і громадських організацій, у 1878-1919 рр. очолював Церковно-археологічний музей при КДА, у 1884-1887 рр. редагував «Київські єпархіальні відомості», у 1890-1911 рр. – член правління КДА. Він здійснив огляд того, що було зроблено КДА для вшанування пам'яті князя Володимира з 1860-х років, коли став видаватися журнал «Труди КДА». За його словами, з 1860-х до 1888 рр. «усіх статей і монографій, зобов'язаних своїм появі Київській Академії, стосовно св. Володимира та його епохи, налічувалося до 20-ти». Давніші з них «укладені з апологетичною метою і мали завданням довести, що св. Володимир прийняв св. віру не від католицького заходу, ...а зі Сходу, і що руські святителі з найперших часів існування Руської церкви застерігали свою паству від латинської омани і викривали її...»⁹. А «пізніші статті і монографії про св. Володимира розкривали позитивні грані його життя і діяльності, як просвітника Русі св. православною вірою і християнською просвітою, як будівничого руської православної церкви і фундатора державної могутності та благоустрою

⁷ Ibid. С. 6.

⁸ Н.П. Обзорение сделанного Киевскою Академией по изучению эпохи св. Владимира. *Труды КДА*. 1888. Июнь. С. 254.

⁹ Ibid. С. 255.

держави»¹⁰. І в одних, і в інших статтях та монографіях, зазначав автор, – досліджено вже чимало аспектів життя і діяльності св. Володимира та його епохи, так що усі статті і монографії у комплексі могли б скласти доволі об'ємний збірник.

Після такого вступу, М. Петров проаналізував статті В.М. Малініна про просвітницьку діяльність Володимира, І.І. Малишевського про роль варягів у Києві, В.З. Завітневича про історичне значення богатирських подвигів великого князя київського Святослава Ігоровича та про місце і час хрещення св. Володимира, та І. Лінніченка про обставини хрещення Русі. Висвітлюючи питання про встановлення святкування пам'яті св. Володимира, М. Петров звертався до своєї археологічної замітки про стародавні зображення св. Володимира та до статті І.І. Малишевського «Коли і де вперше встановлене святкування пам'яті св. Володимира 15 липня». Життя та діяльність князя Володимира до і після хрещення найповніше, на думку М.І. Петрова, були висвітлені професором І.І. Малишевським у брошурі «Житіє св. рівноапостольного князя Володимира».

Здійснивши огляд таких опублікованих матеріалів, М.І. Петров узагальнив життєвий шлях князя Володимира. На основі ретроспективи подій до вокняження в Києві Володимира Святославовича, він зазначив: «З попереднього видно, що до князювання св. Володимира Русь уже в значній мірі була підготовлена до християнства як округленням етнографічних кордонів та об'єднанням під владою одного князівського роду, так і наближенням Русі до християнських держав й ознайомлення з християнською вірою. Необхідний був тільки государ, здатний зрозуміти загальнодержавне значення християнства, щоб зробити його релігією цілого народу. Такий великий государ дійсно і з'явився в особі рівноапостольного Володимира»¹¹. Підносячи просвітницьку роль князя Володимира стосовно давньокиївської держави, М. Петров акцентував увагу на тому, що князеві потрібно було боротись із самим собою, з язичницькими звичками, боротись з більшістю своєї дружини та язичницького населення своєї держави, зробити свідомий і розумний вибір між різними релігіями, запровадити православ'я від греків без приниження себе та своєї держави і найголовніше – абсолютно перебудувати сімейне, громадське та державне життя Русі на християнському підґрунті. І князь Володимир виконав такі завдання, що дає підстави стверджувати про «великий подвиг, що дає йому повне право називатися просвітителем Русі»¹².

Обставини хрещення Русі й, у такому контексті, внутрішні мотиви прийняття нової релігії князем Володимиром, розглядав історик-славист, археограф, кримиознавець Іван Андрійович Лінніченко (1857-1926 рр.). У грудневій книжці «Трудів КДА» за 1886 р. була опублікована його стаття з аналізом джерел та їх інтерпретації Є.Є. Голубінським і В.Р. Розеном¹³. Звернення до статті І. Лінніченка у тій частині, де він коментує пояснення професором Є.Є. Голубінським внутрішніх мотивів хрещення Володимира, дає можливість з'ясувати розуміння автором сутності вчинку київського князя.

Перш за все, – зазначив І. Лінніченко, – що усі ті сторінки праці Є.Є. Голубінського,

¹⁰ Ibid. С. 256.

¹¹ Ibid. С. 263.

¹² Ibid. С. 264.

¹³ Лінніченко И. Современное состояние вопроса об обстоятельствах крещения Руси. Труды КДА. 1886. Декабрь. С. 587-606.

які присвячені аналізу внутрішніх душевних мотивів (спочатку чисто особистих без усякого політичного підтексту), що спонукали Володимира прийняти християнство, «залишаються в повній силі»¹⁴. Зміна релігії, пояснював І. Лінниченко, – може бути або результатом прагнень отримати за це особливі вигоди, або є результатом повільного внутрішнього процесу, що представляє справжній душевний переворот у людини, яка переросла рідні вірування. «Але такий могутній і віддалений від греків князь, яким був Володимир, правитель, перед яким греки загравали і сили якого боялися, не міг мати ніякої політичної необхідності прийняття чужої віри. Однак, окрім зовнішньої політичної необхідності є ще, так-би мовити, необхідність внутрішня; князь-реформатор може усвідомлювати важливість і необхідність для блага своїх підданих ввести відомі нововведення в життя свого народу, але це, присутньо, є результатом того ж внутрішнього переконання – запроваджувати чужі порядки, тому що увірував у них, визнав їх кращими і кориснішими своїми»¹⁵.

Чимало дослідників вважали, що князя Володимира Святославовича могло спонукати до хрещення бажання шлюбу із сестрою візантійських імператорів Анною. Якщо це бажання пояснювати політичними мотивами, то для могутнього кийського князя міждинастичний шлюб особливого значення не мав. При чому, на думку І. Лінниченка, – виглядало доволі дивним, що таке бажання у Володимира з'явилося саме у той час, коли трон візантійських імператорів захитався від ударів претендентів на нього. Не правдоподібною була думка і про те, що Володимира могли спонукати до такого важливого кроку у власному житті і ломки прадідівських звичаїв усього народу чутки про красу Анни та бажання її пошлюбити. І. Лінниченко з такого приводу зазначав, що «по перше ми ніде не читаємо про якусь надзвичайну красу Анни, а по-друге Володимир, у якого було 5 «водимых жен» та 800 наложниць, мав достатні можливості для задоволення своєї хтивості...»¹⁶.

Таким чином, – висловлював припущення І. Лінниченко, – здавалося закономірним, що внутрішнє перетворення Володимира, розрив його зі старими віруваннями та симпатії до християнського віровчення почалися задовгу до стосунків з греками з приводу шлюбу з царівною Анною й умова, поставлена візантійським імператором – хрещення – цілком співвідносилась з його власним бажанням. Тобто, звернення князя Володимира Святославовича до християнства було зумовлено значно глибшими причинами, ніж виконання обіцянки візантійським імператорам для дозволу на заміжжя своєї сестри Анни.

Питання про місце та час хрещення князя Володимира й рік хрещення киян досліджував професор КДА Володимир Зенонович Завітневич (1853-1927 рр.). Він як історик, філософ, богослов, церковний і громадський діяч, випускник церковно-історичного відділення Санкт-Петербурзької духовної академії, археолог, у поглядах належав до «лівого крила». У своїх оцінках ролі церкви був поміркованим і толерантним, уникав однозначних апологічних тверджень, не підкріплених джерельними матеріалами. Найбільш достовірними джерелами про хрещення Володимира та киян він вважав «Похвалу» князю Володимирі і Сказання страстей Бориса і Гліба Мніха Якова (Яків Чорноризиць – чернець

¹⁴ Ibid. С. 599.

¹⁵ Ibid. С. 600.

¹⁶ Ibidem.

Києво-Печерського монастиря, що жив у другій половині 11 ст. – *авт.*), а також Житіє і смерть святих Бориса і Гліба преподобного Нестора Печерського.

Доповнюючи інформацію з цих першоджерел свідченнями Ях'ї Антіохійського та візантійських літописців, В.З. Завітневич з нагоди 900-річчя хрещення Русі підготував ґрунтовний аналіз про хрещення Володимира, який статтею був опублікований у «Трудах КДА» за січень 1888 р.¹⁷ Він зазначав, що такими науковцями як російський історик православної церкви Євген Євстигнійович Голубінський (1834–1912 рр.), російський історик, візантолог Василь Григорович Васильєвський (1839–1899 рр.), історик, арабіст, сходознавець Віктор Романович Розен (1849–1908 рр.) з'ясовано час хрещення князя Володимира та киян і виявлена незначна розбіжність з літописним повідомленням про ті події. Але, так як з'являлися інші трактування хронології, то він ще раз детально реконструював послідовність і перебіг двох великих подій давньоруської історії. Він зазначав, що з усіх джерел і досліджень найбільш правдоподібними вважає повідомлення київських книжників Якова Мніха та Нестора Печерського, хронологія життя яких була найближчою до часів Володимира (обидва були сучасниками його сина Ярослава), а отже мали можливість знати про хрещення Володимира та не мали приводу спотворювати відповідну інформацію. Так ось, Нестор Печерський записав, що св. Володимир хрестився у 987 р., а Яків Мніх зафіксував, що після святого хрещення князь Володимир прожив ще 28 років і помер 15 липня 1015 р. Тобто, якщо від 1015 відняти 28, то теж виходить 987.

Продовжуючи відтворювати хронологію подій за повідомленнями Київських літописців, В. Завітневич акцентував увагу на ще одному важливому фрагменті письмового звітлення Якова Мніха, а саме: «...на друге літо після хрещення Володимир ходив до дніпровських порогів, а на третє літо місто Корсунь взяв»¹⁸. Тобто, охрестившись 987 р., св. Володимир у наступному 988 р. ходив до дніпровських порогів, а в 989 р. здобув місто Корсунь. З'ясувавши ці хронологічні дати з таких правдоподібних джерел, В. Завітневич, з метою наповнення історичної канви, звернувся до ще одного історичного джерела – це текст арабського письменника Ях'ї, який був сучасником князя Володимира, а відтак, теж заслуговує довіри. Але Ях'я відступає від хронології, хоч сутність подій показує реалістично. Тому зіставивши хронологію Якова Мніха та Нестора Печерського зі свідченнями Ях'ї, В. Завітневич відтворив обставини та передумови Володимирового хрещення.

Значаючи, що виклад подій повністю правдоподібний, В. Завітневич обставини та час хрещення князя Володимира показав так: 14 вересня 987 р. у Візантійській імперії спалахнув заколот проти нового імператора Василя II, який очолив візантійський полководець Варда Фока (бл. 930–989 рр.). Як тільки Василій II побачив, що власними силами не зможе придушити заколот, то відправив посланців до Києва просити у князя Володимира допомоги. Володимир погодився надати військову допомогу з умовою одруження з сестрою візантійських імператорів та зобов'язався охреститися. Для пришвидшення шлюбу князь у тому ж 987 р. охрестився в присутності імператорських послів, які стали свідками виконання князем даної обіцянки. Обряд хрещення здійснив священник з візантійського посольства. Навесні вже наступного, 988 р., Володимир виконав

¹⁷ Завітневич В. О месте и времени крещения св. Владимира и год крещения киевлян. *Труды КДА*. 1888. Январь. С. 126–152.

¹⁸ *Ibid.* С. 132.

й іншу частину своєї обіцянки: відправив у Візантію частину свого війська, провівши його до дніпровських порогів, про що писали літописці: «на другое лето по крещении Владимир к порогам ходи»¹⁹. При допомозі київської князівської дружини заколот у Візантії був придушений. Варда Фока 13 квітня 989 р. загинув у битві біля Абідоса. А візантійський імператор своєї обіцянки не виконував.

Тоді князь Володимир вирішив силою примусити імператора Василя виконати дану обіцянку. Він здійснив військовий похід до грецького міста Корсунь в Криму. Після шестимісячної облоги Володимир здобув місто, що означало втрату контролю Візантії над Кримом. Не відходячи від Корсуня, Володимир відіслав послів до Візантії з вимогою видати за нього заміж принцесу Анну. Погрожуючи збройно, київський князь Володимир Святославович домогся згоди Василя II.

В. Завітневич цитує Якова Мніха, який вклав в уста князя Володимира молитву до Бога про допомогу здобути Корсунь для того, щоб привести християн і священників на землю свою, щоб вони навчили народ закону християнському. А про результати переговорів зазначено, що Василій II віддав у заміжжя за Володимира свою сестру Анну, прислав йому щедрі дари та моці християнських святих. В. Завітневич зазначив, що у такому повідомленні зовсім не згадується про хрещення Володимира, а, навпаки, вкладає літописцем в уста князя молитва свідчить, що ще до взяття Корсуня він вже був християнином. Відмітно, що і Яхья зазначав, що князь Володимир хрестився в себе вдома: «і послав до нього цар Василій згодом митрополитів та єпископів, і вони хрестили царя русів і усіх, кого обіймали його землі, і відправив до нього сестру свого...»²⁰. Стосовно такого повідомлення Яхьї, В. Завітневич зазначає його правильність, так як Володимир хрестився у своїй державі і його хрещення передувало прибуттю до Києва сестри візантійських імператорів Анни. Помилявся Яхья тільки в тому, що хрещення князя і хрещення народу він показував як одну подію.

Яків Мніх більш правдоподібно описує хрещення князя та хрещення киян. Взяття Корсуня з урахуванням шестимісячної облоги могло статися в кінці листопада місяця. Дипломатичні зносини з Константинополем, приїзд сестри візантійських імператорів, укладання шлюбу, – усе відбувалося упродовж зими 989 р, а з настанням весни 990 р. і початком судноплавства Дніпром, князь Володимир повернувся до Києва і, після деякої підготовки, влітку того ж 990 р. хрестив народ.

Всебічно аналізуючи хрещення київського князя Володимира та хрещення киян і населення Давньоруської держави, В. Завітневич стверджував, що князь прийняв нову релігію у 979 р., а киян охрещено 990 р. Однак він цілком розділяв думку, що святкування 900-річчя хрещення Русі логічно відзначити у 1888 р. Адже упродовж тривалого часу побутувала думка про хрещення Русі у 988 р.: про це говорилося з церковних амвонів, це нав'ювалося у школі, про це писалося у календарях та інших популярних виданнях. А з утвореною у такий спосіб багатомісячною традицією не можна не рахуватися. «Традиція ця, – писав В. Завітневич. – освячена віками, отримала широке застосування в практичному житті і нехтувати нею в інтересах відновлення деяких не важливих хронологічних неточностей навряд чи зручно»²¹.

¹⁹ Ibid. С. 134.

²⁰ Ibid. С. 135.

²¹ Ibid. С. 152.

У трьох номерах «Трудів КДА» за 1888 р. (червень, липень, серпень) публікувався розлогий матеріал В. Завітневича про Володимира Великого, як політичного діяча. Професор В.З. Завітневич детально проаналізував писемні джерела з відомостями про діяльність князя Володимира та дійшов висновку, що причини та привід хрещення були такими: «1) Життєздатність самого християнства, що поширилось в усій південній і західній Європі та поступово наближається до східних земель Європи; 2) Просвітницький вплив Візантії, з якою Русь здавна підтримувала торгівельно-політичні зв'язки; 3) Політичні відносини Русі з іншими європейськими християнськими державами, як: Польща, Угорщина, Чехія, Німеччина. Увійшовши в систему християнських держав, Русь не могла довго залишатися язичницькою; 4) Існування в Києві, а можливо і в Переяславі, товариства християн, яке складали русичі та варяги, і яке створювало можливість ознайомитись з християнством кожному, хто ним цікавився; 5) Приклад великої княгині Ольги, авторитет якої був високим серед сучасників і яка виховувала князя Володимира»²².

Але ці «причини» існували і при князюванні Святослава, який не піддався переконанням матері – княгині Ольги – і залишався язичником. Тому автор намагається знайти ті глибинні чинники, які навернули князя Володимира до християнства. І такими чинниками професор В. Завітневич називає: авторитет княгині Ольги, яка перша заклала в душу свого онука зерна християнства; всебічне та ґрунтовне ознайомлення Володимира з християнством у процесі постійних стосунків з греками і болгарами, а також стараннями київських християн; явлення Боже князю Володимирі, про що писав преподобний Нестор²³. Безпосереднім приводом для хрещення Володимира В. Завітневич вважав договір князя з візантійським імператором Василієм II.

Напередодні відзначення ювілею хрещення Русі у «Трудах Київської Духовної Академії» за 1886 р. була опублікована розлога стаття колишнього випускника КДА, магістра богослов'я, доктора російської словесності, викладача КДА, Університету Св. Володимира та Вищих жіночих курсів у Києві Василя Миколайовича Малініна (1849–1927 рр.) про Володимира, як просвітителя Русі. Зрозуміло, що за тогочасною імперською риторикою назви «Русь» і «Росія» вважалися однозначними, з чим не можна погодитися, але автор статті високо оцінював діяльність князя Володимира²⁴. Він зазначив, що особистість і діяльність цього государя є унікальним явищем нашої історії. Запровадження князем Володимиром християнства він оцінював як входження в європейський культурний простір. Держава «після Володимира була і могла бути державою тільки європейською, наскільки європейською була культура самої Візантії. До культури Європи, – зазначив професор В.М. Малінін, – ми долучалися основним фактом нашої давньої історії – прийняттям християнства, яке раз і назавжди визначило долю нашого політичного і суспільного життя. Поза християнством ні раніше, ні тепер не можна стати державою європейською; тому що культура Європи виросла на ґрунті християнства і передбачає його...»²⁵. Саме в цьому полягали, на думку В.М. Малініна, велич і значення реформи Володимира, що він не тільки прагнув запозичувати культуру та політичний уклад тодішньої Візантії, а перейняв Руссю саму основу європейської освіченості – християнство.

²² Завітневич В. Владимир Святой, как политический деятель. *Труды КДА*. 1888. Июль. С. 677.

²³ Ibid. С. 687-688.

²⁴ Малінін В. Владимир Св., как просветитель России. *Труды КДА*. 1886. Декабрь. С. 587-606.

²⁵ Ibid. С. 655.

Цікавими є роздуми богослова та відомого літературознавця В.М. Малініна з приводу того, що при оцінці заслуг Св. Володимира перед історією найголовнішим є з'ясування того, чи його реформаторська діяльність була власною ініціативою князя, чи вона була зумовлена об'єктивним ходом історії. І відповідь він дає таку: сталося це тому, що не могло не статися, що саме таким був увесь розвиток подій. Він зазначив, що історія християнства показує, що першими його послідовниками стали найбільш культурні та політично сильні європейські народи: греки і римляни. Ставши діяльним елементом життя цих народів, християнство витворило новий тип та ідеал культурної європейської держави, тобто ідеал держави християнської. І щоб приєднатися до сонму культурних народів Європи, кожна молода нація повинна була стати християнською. Тобто питання виникало не про те, прийме чи не прийме народ християнство, а про час його прийняття. Питання про час прийняття християнства язичниками Європи вирішувався просторовою наступністю, мірою територіальної близькості до центрів християнської культури. Військові зіткнення та торгівельні стосунки створювали умови усвідомлення культурної вищості християнських сусідів. У результаті траплялися випадки окремого охрещення, за якими неодмінно слідувало і хрещення цілих народів. У 9-10 ст. християнство набувало значного поширення в Європі: християнською стала Болгарія, а згодом Угорщина та Польща. Тобто воно підійшло до кордонів Русі і його запровадження стало питанням часу.

До одержавлення християнства воно уже поширювалось серед князівської дружини та князівської знаті. Княгиня Ольга прийняла християнство, а вороже ставлення до нього її сина князя Святослава лише відтермінувало час запровадження християнства. Але «той же Святослав не міг не визнавати хоча б зовнішньої вищості життя християнських народів і постійно поривався у Переяславль болгарський, як центр міжнародних торгівельної відносин. Його тривалі від'їзди з Києва були сприятливі для християн, так як позбавляли їх переслідування і у той час давали княгині Ользі можливість благодібно впливати на дітей Святослава»²⁶.

Водночас і політичний процес усієї держави наближався до того, щоб Руська держава могла приєднатись до сонму культурних християнських народів. «Яким би не було окраїнне розташування наше на сході Європи, – писав В.М. Малінін, все ж (Руська, – *авт.*) держава без сумніву є державою європейською, а не азіатською, а тому неминуче повинна була приєднатися до культурної форми побуту держав європейських. 10 століття у цьому відношенні пройшло для нас не безслідно, а підготувавши ґрунт для усвідомлення нашої державної єдності»²⁷. Весь хід історичного розвитку підводив до запровадження християнства, яке уже набуло поширення в Європі і яке сприяло єдності держави. До 9 ст. ідея такої єдності була вже сформована й звучала у «Слові о полку Ігоревім» і з уст князів, і з уст народу. Необхідність збереження єдності Руської землі обговорювалась і на князівському Любецькому з'їзді 1097 року.

Християнство було тим внутрішнім стержнем, який сприяв єдності держави. Потрібен був тільки такий далекоглядний політичний діяч, який зрозумів би загальнодержавне значення християнства для утримання єдності держави. І таким став Володимир. Тут доречною буде характеристика князя Володимира, наведена істориком

²⁶ Ibid. С. 662.

²⁷ Ibidem.

православної церкви Є.Є. Голубінським. «Володимир становив повну протилежність своєму батькові. Це ні трішки не удатний лицар, це державець – збирач і будівничий своєї землі у повному розумінні цього слова. Він вів багато війн, але війна для війни не мала для нього сенсу, а усі війни велися ним винятково для державних інтересів, – для розширення чи для збереження території держави»²⁸. До того ж, він мав великий організаторський талант. В.М. Малінін наводить слова літопису про те, що Володимир піклувався устроєм своєї землі, тобто він був істинним государем, турботою якого був внутрішній благоустрій держави. А митрополит Іларіон з цього приводу зазначив, – писав В.М. Малінін, – що князь землею своєю управляв «з правдою, мужністю і смыслом»²⁹. Князь добре розумів значення міжнародних зв'язків і міждинастичних шлюбів. Як зазначав Є. Голубінський, «сам Володимир, як язичник, серед законних дружин мав одну грекиню, дві чешки й одну болгарку, причому, крім першої, військовополоненої, нема підстав заперечувати їх знатного походження»³⁰. А один з його синів – Святополк – був одружений на доньці польського короля Болеслава Хороброго, син Ярослав дружиною мав доньку шведського короля, а син Ізяслав був одружений на сестрі польського короля Казимира. Родичаючись з європейськими династіями, князь Володимир, перш за все піклувався становищем Руської держави.

Закономірно, що князь Володимир, як «людина з істинно-державницькими здібностями, государ, здатен розуміти веління часу, повинен був зрозуміти нагальну необхідність Руської держави стати країною християнською для того, щоб стати країною цілком європейською, і це політичне усвідомлення, поєднуючись з прямим і безпосереднім бажанням дати народу істинну віру, і зумовило те, що він не тільки сам прийняв християнство, але і наважився зробити його вірою усієї своєї держави»³¹. Тобто, превалювали винятково державницькі інтереси. І хоч історичні джерела не містять точної інформації, що безпосередньо спонукало князя Володимира до запровадження християнства, співставлення наявних даних уможливило висновок про те, що він керувався усвідомленим розумінням не тільки переваг християнства, як релігії, але й його культурного значення. В.М. Малінін з цього приводу цитує митрополита Іларіона, який зазначив, що Володимир, «керуючись тільки своїм добрим смыслом і гострим розумом, що один є Бог, Творець видимого і невидимого», а в іншому місці він стверджував, що «на рішучість Володимира особливо впливали розповіді про Візантію, про її культуру, релігію і процвітання. А особливо він завжди слухав про православну христолобіву і сильну вірою землю грецьку, як пошановують там єдиного Бога в Трійці і поклоняються йому, як церкви там повні людей, як в селах і містах благовірних усі моляться єдиному Богу. Чуючи про це, загорівся він духом і забажав серцем бути християнином і навести усю землю свою у християнство»³².

В.М. Малінін не сумнівався у тому, що князь Володимир шляхом запровадження християнства прагнув зробити Руську державу в культурному плані країною європейською,

²⁸ Голубинский Е. История русской церкви. Т. 1, Ч. 2. Москва, 1881. С. 134.

²⁹ Малінін В.М. Владимир Св., как просветитель России... С. 664.

³⁰ Голубинский Е. История русской церкви... С. 131.

³¹ Ibid. С. 135.

³² Малінін В.М. Владимир Св., как просветитель России... С. 666.

а сам бачив себе членом сім'ї європейських правителів. Підтверджувальним аргументом на користь цього є укладання ним для своїх дітей міждинастичних шлюбів, залишення усіх своїх жінок і бажання одружитися на візантійській принцесі. В.М. Малінін зазначив, що «потрібно при цьому додати, що це була найвища честь, яку міг отримати європейський вінценосець, але отримував її дуже рідко, а тим більше – варвар»³³. Цим пояснюється похід Володимира на Корсунь. Д європейській практиці мав місце прецедент, коли Симеон болгарський добився одруження свого сина Петра на грецькій царівні, взявши в облогу Константинополь і відступився від міста тільки тоді, коли був підписаний шлюбний договір.

В.М. Малінін рішуче відкидав думку про те, самолюбство й особисті почуття князя Володимира визначали його рішення про одруження на візантійській принцесі. «Володимир, – писав він, – вирішив зробити свою державу європейською, але для цього у нього не було потрібних засобів; щоб не тільки отримати їх, але отримати у достатній кількості, він хотів породичатися з візантійськими государями. Тому, хто сказав би, що і попри шлюб Володимир міг розраховувати на задоволення усіх своїх бажань, що у цьому були зацікавлені самі греки, ми нагадаємо історію про хрещення моравців і болгар. Ростислав моравський просив у грецького імператора єпископа й отримав тільки пресвітера; болгарі просили архієпископа й отримали його тільки тоді, коли фактично довели, що можуть отримати його через посередництво папи»³⁴.

Ще категоричніший В.М. Малінін у твердженні, що князь Володимир ще до запровадження християнства добре розумів ті культурні задачі, які він ставив, що він розумів не тільки те, що хотів дати своєму народові, але й те, як можна дати, – що він хотів дати своїй країні не тільки істинну віру, але й християнську культуру загалом. Для Володимира, як язичника, християнство і християнська освіченість зі всіма її результатами складала не два окремі явища, а одне ціле. Цінність християнства сприймалась перш за все саме з точки зору висоти культури християнських народів. «Висота цієї культури, – стверджував В.М. Малінін, – і служила для язичника найкращим доказом висоти та істинності самого християнства, як релігії»³⁵.

Як би не підносився князь Володимир над своєю епохою, але, як язичник він був пов'язаний з нею і світоглядом, і побутом. Змінити релігію означало змінити і весь побут. «В цьому і міститься глибина і достоїнство перетворень Володимира. У світогляд, у правові відносини, у сімейний уклад, словом в увесь побут Русі він вносив абсолютно новий елемент, нову цілющу, організуючу і об'єднуючу сили»³⁶. Сам князь Володимир був взірцем кардинальних змін. Він не шкодував ні сил, ні коштів для поширення та зміцнення християнства: сам їздив по території своєї держави, призначав священників, будував церкви та наповнював їх іконами, священними посудинами й у такий спосіб започатковував християнське мистецтво.

Зрозуміло, що не всі і не відразу ставали християнами: дехто хрестився через страх від гніву князівського, але поступово християнство укорінювалось на слов'янському ґрунті.

³³ Ibid. С. 666.

³⁴ Ibid. С. 667.

³⁵ Ibidem.

³⁶ Ibid. С. 668.

Сам князь теж дуже змінився: він еволюціонував від істинного язичника – до істинного християнина. Прийнявши християнство, Володимир влаштував обіди для бідних, вдів і сиріт, піклувався про таких нещасних, які не могли дійти до князівського двору на трапезу, і наказував своїм людям рознести їжу по домівках нужденних. Це був приклад істинно-християнського піклування про підданих і народна пам'ять його зберігала.

Суголосними міркуванням В.М. Маліна були думки І.Г. Малишевського, викладені в опублікованій промові з нагоди ювілейної дати. Історик церкви, професор КДА, славіст, громадський діяч, доктор богослов'я Іван Гнатович Малишевський (1828-1897 рр.) виступаючи на урочистих зборах в Академії 14 липня 1888 р. з нагоди 900-річчя хрещення Русі, акцентував увагу на візантійському впливові на давньоруську культуру. Він зазначав, що «піднесення просвіти у Візантії в середині 9 століття і в ближчий потім час було добрим провісником, що Візантія з християнством здатна була дати нам і християнську просвіту»³⁷.

Християнство було відомим у Києві ще до Володимира. І. Малишевський варягів-русів називає християнами, маючи при цьому на увазі князівську дружину, яка ходила до Царгорода, і яка ще при князеві Ігореві мала в Києві церкву св. пророка Іллі. При князюванні Ольги кількість християн збільшувалась, але тільки завдячуючи Володимирі, християнство набуло значного поширення і стало панівною релігією в державі. «Загальний слов'янський характер Русі полегшував поширення в ній християнської проповіді слов'янською мовою і влаштування християнської церкви в Русі з слов'янським обліком, – зазначив І. Малишевський³⁸. Тобто поступова поява християнства в слов'янському світі давнього Києва сприяла швидким темпам його одержавлення стараннями князя Володимира.

На питання про обраність Володимира для хрещення Русі, І. Малишевський відповідає переліком кількох чинників. «Володимир був наймолодшим серед своїх братів. Але цей менший між братами наділений був від природи могутніми силами: силою розуму, розуму благого і гострого,... який нагадував розум його бабки княгині Ольги, і силою почуття, здатного до широкої сприйнятливості, що складала одну з кращих рис його слов'янської природи. Задатки цих сил розвивались до 10-12 років, коли він підростав і виховувався на очах княгині Ольги, а далі були пригальмовані умовами реального життя його, але тільки для того, щоб у свій час проявитися з великою силою. Такий час настав у період повного розквіту чоловічого віку Володимира, коли він після перемог та успіхів політичної діяльності, наситившись земними благами, починає шукати вищого духовного блага для себе і для свого народу»³⁹.

Історичне значення запровадження християнства в Давньокиївській державі оцінював на сторінках «Трудів КДА» відомий релігійний діяч В.Ф. Певницький, опублікувавши свою ювілейну промову з нагоди 900-річчя хрещення Русі. Василь Федорович Певницький (1832-1911 рр.) – випускник і викладач КДА, гомілет, педагог,

³⁷ *Мальшевский И.* Речь, сказанная в торжественном собрании Киевской Духовной Академии 14 июля 1888 года по случаю исполнившегося девятисотлетия со времени крещения России. *Труды КДА.* 1888. Август. С. 756-771.

³⁸ *Ibid.* С. 761.

³⁹ *Ibid.* С. 762.

релігійний і громадський діяч⁴⁰ – у своїй промові, виголошеній напередодні церковних урочистостей з нагоди 900-річчя хрещення Русі, найбільшою заслугою князя Володимира вважав зміну духовності народу. Він наголошував, що з усіх подій у житті народу найважливішою була зміна релігії. «Хрещення наших предків, – зазначав він, – це наше народження в духовне життя... Ми сиділи в темноті смертельній. Там, де нині ми бачимо святі храми Божі, в яких возноситься спасительна безкровна жертва, стояли бездушні ідоли, і наші предки в сліпоті душевній кланялися їм і жертви їм приносили не во спасіння, а на погибель свою. І ось, за волею Божою, засяяло світло віри над нашою землею, поглиненою у морок язичницького марновірства, – і ми пізнали Бога істинного, ми покинули шляхи загибелі, по яких блукали в невігластві, і перед нами відкрились шляхи спасіння, які ведуть до життя вічного»⁴¹.

Саме віра, за словами В. Певницького, була тією силою, яка рятувала від усіляких нещасть і рятує у хвилини сумнівів; саме віра дає розуміння про життєвий шлях людини і вона не боїться гробу, при спогляданні якого впадає у відчай людина-язичник. Сила віри підтримувала та зміцнювала народ за різних обставин його громадянського існування. У самі важкі часи для наших предків, коли вони перебували під владою чужинців і боролися за свою волю, вони зверталися до неба, до вищих сил і віра в них додавала їм стійкості та впевненості. Така віра дарована Богом. Разом зі святою православною вірою Бог «дав нам тверді підвалини народної самостійності і запоруку самостійного громадянського розвитку. Приймаючи православну віру, ми уникали насадження чужої мови, чого вимагав від новонавернених латинізований Захід. Скарби божественної істини передані нам нашою рідною слов'янською мовою; разом зі сповіданням віри ми отримали священні та богослужбові книги не на чужій, а на нашій мові, – і вона, з перших днів звернення до Христа, була мовою молитви, богослужіння та вчення, рівноправною з іншими мовами, на яких славили Бога народи, які раніше прийшли в церкву Христову. Разом з повагою до народної мови, наша вихователька – церкви грецька – ретельно оберігала інші підвалини народного життя»⁴².

Висновки. Таким чином, в опублікованих у «Трудах КДА» працях наукової еліти Київської духовної академії М.І. Петрова, І.А. Лінниченка, В.З. Завітневича, В.М. Малініна, І.І. Малишевського та В.Ф. Певницького давалася висока оцінка діянням князя Володимира Святославовича, який укорінив християнство в Києво-Руській державі. За пафосним фасадом статей, присвячених 900-річчю хрещення Русі, возвеличувалася державницька та реформаторська діяльність київського князя, ім'я якого поповнило сонм святих Православної церкви. Причому, основний акцент робився не на релігійній реформі Володимира, а увага фокусувалася на просвітницькій і політичній діяльності князя.

Наукова еліта та викладачі Київської духовної академії показували процес утвердження християнства Володимиром як засіб удержавлення державності, адже

⁴⁰ *Титов Ф.* Заслуженный ординарный профессор Киевской духовной академии Василий Федорович Певницкий (Некролог). *Труды КДА.* 1911. № 9. С. 145-179.

⁴¹ *Певницкий В.* Слово, сказанное 10 июля 1888 г. (в 4-ю неделю по пятидесятнице), накануне церковного торжества по случаю исполнившегося девятистолетия со времени крещения России при св. Владимире. *Труды КДА.* 1888. Август. С. 619-634.

⁴² *Ibid.* С. 624.

новостворювана церковна організація вводилася в структуру державної влади й управління. Київська держава з некраїни ставала країною, а одруження Володимира Святославовича з Анною Порфірородною (царівною за народженням) було великим успіхом у середньовічній дипломатії. Ставши зятем візантійського імператора, князь Володимир надав своїй владі царського ореолу, що свідчить про політичний інтерес в укладанні такого шлюбу.

Аналіз опублікованих у «Трудах КДА» за 1886-1888 рр. матеріалів про події 900-річної давності дав можливість виділити аспекти найбільшого зацікавлення та характер їх потрактування. В оцінках утвердження князем Володимиром християнства в Києво-Руській державі історики віддавали перевагу політичним і просвітницьким наслідкам. Причини хрещення вони вбачали у життєздатності самого християнства, яке поширювалось Європою і наближалось до кордонів Русі, у просвітницькому потенціалі Візантії, у політичних відносинах Давньоруської держави з іншими християнськими державами. Одержавлення християнства означало входження в європейський культурний простір, так як культура Європи виросла на ґрунті християнства. Запровадження християнства було подією історично обумовленою і велич Володимира підкреслювалась у тому, що він перейняв саму основу європейської освіченості – християнство – і здійснив це шляхетно, не принижуючи своєї честі та гідності. Автори були однозначні у розумінні європейськості Києво-Руської держави і підкреслювали, що християнство стало потужним засобом її європеїзації. Окремим рефреном в опублікованих матеріалах звучала оцінка візантійського впливу на давньоруську культуру, який сприяв піднесенню її до європейської християнської культури. Самого князя Володимира Святославовича показано як далекоглядного політика, який зрозумів веління часу і використав усі можливі для введення Русі в європейський культурний простір.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРИ

Джерела

- Мальшевский И.** Речь, сказанная в торжественном собрании Киевской Духовной Академии 14 июля 1888 года по случаю исполнившегося девятисотлетия со времени крещения России. *Труды КДА*. 1888. Август. С. 756-771.
- Певницкий В.** Слово, сказанное 10 июля 1888 г. (в 4-ю неделю по пятидесятнице), накануне церковного торжества по случаю исполнившегося девятисотлетия со времени крещения России при св. Владимире. *Труды КДА*. 1888. Август. С. 619-634.

Література

- Голубинский Е.** История русской церкви. Т. 1, Ч. 2. Москва, 1881. 817 с.
- Гордієнко Д.** Під знаком Тризуба. Володимир Великий та його держава. Київ: Кліо, 2024. 320 с.
- Завитневич В.** Владимир Святой, как политический деятель. *Труды КДА*. 1888. Июль. С. 636-755.
- Завитневич В.** О месте и времени крещения св. Владимира и год крещения киевлян. *Труды КДА*. 1888. Январь. С. 126-152.
- Зема В.** Володимирове хрещення та агіографія: між легендою й історіографією. *Український історичний журнал*. 2025. № 2 (581). С. 5-25. DOI: <https://doi.org/10.15407/uhj2025.02.005>
- Линниченко И.** Современное состояние вопроса об обстоятельствах крещения Руси. *Труды КДА*. 1886. Декабрь. С. 587-606.
- Малинин В.** Владимир Св., как просветитель России. *Труды КДА*. 1886. Декабрь. С. 587-606.
- Н.П.** Обзорение сделанного Киевскою Академией по изучению эпохи св. Владимира. *Труды КДА*. 1888. Июнь. С. 254-299.
- Титов Ф.** Заслуженный ординарный профессор Киевской духовной академии Василий Федорович

Певницкий (Некролог). *Труды КДА*. 1911. № 9. С. 145-179.

Филипчук О. Забутий святий: Князь Володимир Великий між Сходом та Заходом. Київ: Лаурис, 2020. 584 с.
Шлях з первісності у цивілізацію. Українські шати середньовіччя / НАН України, Інститут історії України.
Київ: Академперіодика, 2023. 658 с., 136 с. іл. DOI: <https://doi.org/10.15407/akademperiodyka.500.658>

Перше надходження – 04.02.2026

Прийнято до друку – 03.03.2026

Оприлюднено на сайті – 19.03.2026